

TANZİMAT DÖNEMİ MADEN POLİTİKASINDA YER ALAN İLTİZAM ŞİRKETE BİR ÖRNEK: SARIYER BAKIR (NUHAS) MADENİ KUMPANYASI VE SERMAYEDARLARI

A SAMPLE OF İLTİZAM COMPANY INCLUDED IN THE MINING POLICY OF THE TANZİMAT PERIOD: SARIYER COPPER (NUHAS) MINE COMPANY AND ITS CAPITALISTS

Sevim ERDEM*

Geliş Tarihi/Received:02.04.2024

Kabul Tarihi/Accepted:25.06.2024

ERDEM, Sevim, (2024), "Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları", Belgi Dergisi, S.28, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2024/II, ss. 243-271.

Öz

İstanbul civarında ve Boğaziçi'nin Rumeli sahilinde bulunan Sarıyer bakır madeni asırlar öncesine dayanan bir geçmişe sahiptir. Osmanlı Devleti döneminde işletilen maden, halkın ve devletin ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli roller üstlenmiştir. İstanbul (Dersaadet)'a yakın olması bu madenin aktif olarak kullanılmasını sağlamıştır. 18. Yüzyılda Sarıyer bakır madeni, Tophane-i Amire'deki ocaklıklarda hammadde olarak kullanılırken, 1840'lı yıllara gelindiğinde madenin verimliliğinde azalma görülmüştür. Bir süre Tersane-i Amire tarafından işletilen maden, sonrasında atıl kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Sarıyer bakır madeni 1841-1862 yılları arasında Kumpanya usulü ile işletilmiştir. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın kuruluşunda, toplam hisse sayısı yüz olarak belirlenmiştir ve hisseler ilan yoluyla satışa çıkarılmıştır. Hisse senetlerinin her birinin değeri iki bin kuruştur, ilk yarısı peşin ikinci yarısı gerektiğinde ödenmek üzere iki taksitle satışa sunulmuştur. Hisse sahiplerine geniş bir işlem olanağı sağlanmış; hisselerini devredebilme, borçlarına karşılık gösterebilme, aileye veya akrabaya miras bırakabilme imkânı sağlanmıştır. Kumpanyanın sermayedarları, devletin hariciye, maliye, ticaret ve gümrük gibi birimlerinde görev yapan üst düzey memurlardan oluşmuştur. Kumpanyanın sermayedarları, bakır işinden ticaretinden anlayan kişiler değildi. Devlet bakır madenini çıkarma, işleme, nakletme ve satış gibi işleri yürütmek üzere mültezimlere verecektir. Mültezim, hissedarlardan mürekkep umumi bir heyet tarafından seçilmiş değildir. Devlet, sermaye sahiplerinin iradesini tecelli ettirme vazifesini üzerine almıştır. İltizam Şirket modelinde temel iki taraf bulunmaktadır. Taraflardan biri maden işinden anlayan mültezim diğeri ise sermayedardır. Bu makalede Tanzimat dönemi maden işletme politikasında yer alan İltizam Şirket konusunun Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası özelinde nasıl uygulandığı, atıl durumda kalmak üzere olan Sarıyer bakır madeninin aktif hale getirilmesi ve bakır madeninin devlet ve sermayedar ekonomisine kazandırılması çabası ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Tanzimat Dönemi, İltizam Şirket, Boğaziçi-Sarıyer, Bakır (Nuhas) Madeni ve Sermayedar.*

* Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, serdem@beu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-6335-2992>).

Abstract

The Sariyer copper mine, located around İstanbul and on the Rumeli coast of the Bosphorus, has a history dating back centuries. The mine, which operated during the Ottoman Empire, played a significant role in meeting the needs of both the populace and the state. Its proximity to İstanbul (Dersaadet) enabled this mine to be used actively. While copper from the Sariyer mine was used as raw material in the Tophane-i Amire quarries in the 18th century, a decrease in the productivity of the mine was noted in the 1840s. The mine, which was operated by Tersane-i Amire for a while, later faced the danger of being abandoned. The Sariyer copper mine was managed using the Company method between 1841 and 1862. In the establishment of Sariyer Copper Mine Company, the total number of shares was determined to be one hundred, and the shares were put up for sale through an advertisement. The value of each share was two thousand kuruş, payable in two instalments, the first half of which would be paid in advance and the second half of which would be paid when necessary. Shareholders are offered a wide range of transaction opportunities, including the opportunity to transfer their shares, pay for their debts, and leave an inheritance for their families or relatives. The investors of the company consisted of high-level civil servants working in the state's departments such as foreign affairs, finance, trade, and customs. However, they were not experts in the copper industry. The state would assign mültezims to carry out operations such as extraction, processing, transportation, and sales. They were not elected by a general assembly of shareholders, unlike typical companies. The state took upon itself the duty of representing the interests of the capital owners. There were two main parties in the İltizam Company model; one of the parties was the mültezim, who was an expert in the mining business, and the other was a capitalist. This study discusses how the İltizam Company issue, which was the mining policy model of the Tanzimat period, was implemented at the Sariyer copper mine and the efforts to activate the Sariyer copper mine, which was about to remain idle, and to integrate the copper mine into the state and capitalist economies.

Keywords: *Tanzimat Period, İltizam Company, Bosphorus-Sariyer, Copper (Nuhas) Mine, and Capitalist.*

Giriş

Sariyer¹ bakır (nuhas) madeni Bizanslılardan evvel ve Cenevizliler zamanında çalıştırılmıştır². Sariyer'in 2.5 km kuzeybatı yönünde Nalbant çeşmesi³ yakınında bulunan metruk maden sahasındaki (Şema I.)⁴ cüruf harmanı Cenevizlilerden kalmıştır. Ancak şimdilik bu dönemlerde işletildiğine dair birkaç vesika tespit edilmiştir⁵. 19. Yüzyılın ilk yarısı ile beraber bu konudaki veriler yoğunlaşmaktadır.

Bakır madeni önemli bir stratejik hammaddedir. Devlet tarafından tüketilir ve yabancı ülkelere ihraç edilmesine izin verilmezdi. İstanbul (Dersaadet)'a ulaştırılan bakırın kullanım alanının devletin kurumları olduğu görülmektedir ki bunların başında Darphane, Tersane ve Tophane gelmekteydi. Osmanlı Devleti, bakırın devlet ekonomisinde ve savunma sanayisindeki önemi dolayısıyla bu madenin temini, dağıtımı ve miktarı üzerinde titizlikle durmuştur. Bakır ele aldığımız dönemde “*Mühimmât-ı Cihâdiyye*”dendi⁶ ve bakıra ihtiyacı olan kurumların bakır yoksunluğu yaşamaması için sık sık ilgili kurumlara “*nuhâsın mîrî olduğu*” hatırlatılmaktaydı⁷.

A. Tanzimat Dönemi Maden İşletme Modeli

Osmanlı Devleti'nin mali vaziyeti ve iktisadi bünyesi üzerinde önemli rol oynayan, vergi ve arazi sistemleri gibi muazzam ve muntazam bir teşkilata bağlanarak devletin belli başlı gelir kaynaklarından birini teşkil eden madenlerin işletilmesi meselesi (teknîği, personeli vs.) devleti meşgul eden konular arasında yer almıştır⁸.

Devlet, maden mevzuatında sahip olduğu miri rejim anlayışının bir gereği olarak devletçi ve tekelci bir zihniyeti ön plana çıkarmıştır. Maden işletmelerinde; iltizam, malikâne ve emanet usullerini uygulamış, bazen de kişisel işletmeciliklere de izin vermiştir. 19. Yüzyılın ilk yarısına kadar en fazla tatbik edilen emanet usulü olmuştur. Emanet usulü; devlet için ekonomik ve askeri açılardan büyük önem arz eden madenlerde uygulanmıştır⁹.

1839'da Tanzimat'ın uygulamaya konmasıyla birlikte malî yapıdaki merkezîleşme daha da hızlanmış ve pekişmiştir. Tanzimat'ın ilanının ardından, devlet gelirlerini toplamak ve idare etmek üzere “Hazine-i Celile-i Maliye” kuruldu. Tanzimat fermanı ülkedeki vergi kaynaklarının da yeniden değerlendirilmesini öngörmekteydi. Bu amaçla kazalarda “muhasıl” adı verilen maliye memurları görevlendirilecek ve bunlar bölgelerindeki

¹ Sariyer kelimesi orijinal belge metinlerinde صاری بار Sariyer olarak geçmektedir. Ancak literatürde ve katalogta Sariyer olarak geçtiği için genel yaygın kullanımına istinaden Sariyer olarak kullanılmıştır.

² Behçet Alpay, *Sariyer Altınlı Pirit ve Bakır Madeni Hakkında Rapor*, 15.12.1950, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Ankara-15.12.1950, s. 1.

³ Sulhi Yüngül, “Spontaneous Potential Survey Of A Copper Deposit At Sariyer, Turkey”, *Geophysics*, XIX/3, July 1954, s. 455.

⁴ Vital Kovenko, *Sariyer Bakır Madenine Yapılan Kısa Ziyaret Hakkında Rapor*, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Ankara-Etüt Tarihi-21.12.1939, Rapor Tarihi-28.12.1939. Bakınız Ek I. Sariyer Bakır Yatağının Şeması.

⁵ Behçet Alpay, *Sariyer Altınlı Pirit...*, s. 1.

⁶ Fahrettin Tızlak, “Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır”, *Belleten*, 59/226, Aralık-1995, s. 651. Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul-2014, s. 128. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara-2003, s. 92. Alaaddin Tok, “Küresel Çağda Avrupa'ya Maden Satmak: Ergani'den İngiltere'ye Bakır İhracatı (1866-1914)”, Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul-2019, s. 224.

⁷ Şennur Şenel, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane'de Madencilik ve Madencilik Hakkında Bazı Tespitler”, Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul-2019, s. 256.

⁸ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku”, *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2/1, 1943, s. 118.

⁹ Fahrettin Tızlak, “Osmanlı Devleti'nde Madencilik”, *Osmanlı*, 3, Ankara-1999, s. 313-314.

gerçek vergi olanaklarını yeniden saptayacaktı. Böyle bir sistemin getirilmesiyle birlikte “iltizam usulü” de kalkabilecekti. Gerçekten, yeni çıkarılan yasalarda artık “mukataa” sözcüğünün malî terminolojide kullanılmayacağı açıklanıyor ve bu arada eski iltizam usulü de fevkalâde yerilerek kaldırıldığı ilan ediliyordu. Ancak, her şeyden önce Tanzimat malî hükümlerinin bir anda tüm ülkede uygulanması mümkün değildi. Bu nedenle işe önce pilot olarak seçilen bazı bölgelerden başlamak gerekti ve her yere muhassıl gönderilememiştir.

Tanzimat ilkelerinden ve ilk saptanan esaslardan tavizler verilmek zorunda kalındı. Bunlardan hatırlanması ilk gerekeni, iltizam usulüydü. Uygulamadaki zorluklar nedeniyle, kısa bir süre sonra iltizam usulüne yeniden dönüldü. Fakat her türlü taviz ve bocalamaya rağmen Tanzimat dönemi, Osmanlı maliyesine yeni bir biçim vermeye devam etti¹⁰. Bir kere Tanzimat’ın ilanından sonra Osmanlı Devleti’nde çok sayıda kumpanya kuruldu, modern anlamda şirketleşme yönünde önemli adımlar atıldı, sağlanan teşvik ve himayeler sayesinde zaman içerisinde kurulan şirket sayısı da artış gösterdi¹¹.

19. Yüzyılın kendine özgü siyasi ve askeri yapısı içinde devlet, karşı karşıya kaldığı bütün zorluklara rağmen devlet ve toplum düzenini kapsayan geniş çaplı yapısal reformlar yaptı ve bu reformlardan madencilik sahası da nasibini aldı¹².

1. Tanzimat Dönemi’nin Maden İşletme Modeli: İltizam Şirketler

Gelişme halinde bulunan bir ekonomide finansman talebinin karşılanamaması, büyümenin hızını durdurduğu gibi, bu hızın durmasından kaynaklı iktisadi ve sosyal sahalarda devamlı aksamalar olur, boşluklar meydana gelir. Hâlbuki büyüme halinde olan bir ekonomide şirketlerin yayılmış bulunması finansman hususunda belirecek tıkanmaları önler ve büyümenin diğer icaplarının yerine getirilmesine yardım eder. Bilindiği gibi büyüme devamlı şekilde bir sermaye birikmesini icap ettirir. Bu ise fertlerin tasarruf kararlarına bağlı bulunduğu gibi, bu kararlara tesir eden etkenlere de bağlıdır¹³.

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti’nde kumpanya kurma çabaları sermayenin tabana yayılması, sermaye birikiminin kumpanyalar aracılığıyla sağlanarak büyük yatırımlara dönüşmesi açısından Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası örnek bir model olmuş ve iltizam sistemi ile kumpanya sistemi karma bir şekilde uygulanmıştır. Cevdet Paşa’nın Tezâkir adlı eserinde geçen “iltizam şirketleri” ifadesinin:

“...Rıza Paşa¹⁴ ise Reşid Paşa’ya gelip “Efendim Mahmud Paşa işe yarar bir bendenizdir. Taşra gitmeyip de bari Meclis-i vala reisi olsa,, diyerek anı tavsiye etmiş idi. Vakı’a iltizam işlerine Kamil Paşa yaramayıp Mahmud Paşa ise herkesden ziyade bu misillü işlere yarardı. Reşid Paşa bu dakıykayı

¹⁰ Yavuz Cezar, “Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul-1985, 932.

¹¹ İbrahim Sırma, “Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı”, *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İletişim Fakültesi Dergisi*, 3/2, 2011, s. 4.

¹² Şennur Şenel, “XIX. Yüzyılda Gümüşhane’de...”, s. 256.

¹³ Haydar Kazgan, *Maden İşletme Ekonomisi*, İstanbul-1965, s. 14-15.

¹⁴ “Sultan Abdülmecid’in tahta çıktığı zamanlarda Hüsrev Paşa’nın Sadrazamlığı ele geçirdiği vakitlerde Rıza Bey; Enderun-u Hümayun Ağalarının içinde en ileri gelenidir. Rıza Bey, tahta oturmuş olan padişahın iyi niyetini ve güvenini kazanmış idi. Ardından bu Rıza Bey vezirlik rütbesiyle Mabeyn-i Hümayun müşiri ve daha sonra memuriyetine ilave olarak tam bağımsız Ser-asker olan Rıza Paşa’dır...” Ahmed Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Devlet Yönetimi-Tezâkir*, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, İstanbul-2019, s. 34. Rıza Bey (Paşa); Tanzimat fermanı sonrası Osmanlı Devleti’nde kurulacak olan pek çok şirketin sermayedarları arasında yer alacaktır. Örnek olarak; Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası ve Şirket-i Hayriye’yi vermek mümkündür. Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri*, Ankara-2023, s. 43; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Ticaret Defteri (Td)*, 1093.

tefattun ederek Rıza Paşa'nın garazi *iltizam şirketlerine* müsaid bir reis aramaktan ibaret olduğunu suret-i infiâlde Mahmud Paşa'ya söylemiş idi..."¹⁵ karşılığını Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyasında bulmak mümkün olmuştur.

İltizam şirkette, mültezim, hissedarlardan mürekkep umumi bir heyet tarafından seçilmiş değildir. Devlet, sermaye sahiplerinin iradesini tecelli ettirme vazifesini üzerine almıştır¹⁶. İltizam Şirketler sayesinde sermayeci ile mültezim (yönetici) ayrımı sağlanmış ve bu sayede profesyonel mültezimler, çoğu zaman yönetim bilgisinden yoksun olan sermaye sahipleri ve bunların aile fertlerinin yerini alarak özellikle risk kâr dengesini sağlamıştır. Bugün dahi sermaye sahipleri¹⁷ ile yöneticilerin sorunları aynı şekilde ortaya çıkmakta ve sermaye sahipleri, etkilerinin büyük bir kısmını profesyonel yöneticilere devretmiş bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti şirketlerin kurulmasını teşvik ettiğinde (başlangıçta) yabancı sermaye ve işgücüne sıcak bakmamış ve kurulacak olan şirketlerin; sermayedarlarının ve işgücünün tamamen Osmanlı tebaasından olması yönünde bir uygulama takip etmiştir¹⁸.

B. Sarıyer Bakır Madeni

Osmanlı Devleti'nin yüzyıllar içerisinde hâkim olduğu iktisadi coğrafyası, silah ve cephane üretiminde temelde gerekli olan; güherçile, kükürt, bakır ve demir cevherine sahip olmasına olanak sağlamıştır. Devletin sınırları genişledikçe, fethedilen yerlerde bulunan madenlere sahip olundukça, maden rezervleri ve çeşitliliği de artmıştır¹⁹.

Sarıyer bakır madeni, Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olduğu alanlarda bir tedarikçi konumundaydı. Dersaadet'e yakın olması devletin bu madenden aktif olarak yararlanmasına imkân sağlamıştı. Sarıyer bakır madeni askeri açıdan önemliydi ve top yapımında kullanılmaktaydı. Tophane-i Amire'nin ihtiyacı olan bakır Osmanlı coğrafyasındaki pek çok maden yataklarından karşılanılmaktaydı. Bu maden yataklarından biri de Sarıyer'di. Sarıyer bakır madeni 18. yüzyılda Tophane-i Amire'deki ocaklıklarda hammadde olarak kullanılmaktaydı²⁰. Kırım Harbi (1853-1856) yıllarında da Kumpanya tarafından Tophane-i Amire'ye bakır teslimatı yapılmıştır²¹.

1. Sarıyer Bakır Madenine Avrupa'dan Uzman Talep Edilmesi

II. Mahmud zamanında devlet, ordunun ve sanayinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendi eliyle fabrika kurma faaliyetlerine başlamıştı. Bu faaliyetlerin Tanzimat döneminde de devam ettirilmiş olduğu ve yine bu doğrultuda gerekli olan makine ve teçhizat ile kalifiye elemanların Avrupa'dan getirilmiş olduğu bilinmektedir. Bunda da sanayi

¹⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir, 1-12*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara-1953, s. 32.

¹⁶ Haydar Kazgan, *Maden İşletme...*, s. 15, 18.

¹⁷ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Ankara-2023, s. 33-34.

¹⁸ BOA, *Td*, 1093.

¹⁹ Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madencilik Hizmetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11, 2007, s. 79. Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul, İstanbul-2017, s. 5, 36.

²⁰ Sarıyer bakır madeni hakkındaki bu bilgi 1717 yılına tarihlenen ve arşivde yapılmış olan özete dayanmaktadır. Katalogda özet bilgi olarak yer alan defter, zarar görmüş olmasından dolayı temin edilememiştir: "Tophane'de yirmi altı nöbet ocak, Gümüşhane ile Sarıyer madenlerinden gelen bakır dahi kullanılmak suretiyle de yüzaltı kıt'a topun ölçü ve tartılıyla alat isimlerini ve hepsinin muhasebesini mübeyyin defter." BOA, *Cevdet Askeriye (C.AS)*, 703/29515.

²¹ BOA, *Td*, 1093.

açısından Avrupa ülkeleri ile Osmanlı'nın arasındaki mesafenin kapatılabileceği düşüncesi etkili olmuştur²².

Yabancı askeri teknisyenleri ile zanaatkârları işe almak sadece Osmanlı Devleti'ne özgü bir durum değildi. Bu tüm Avrupa da oturmuş bir adetti. Venedikliler Alman topçuları; İspanyollar İtalyan, Alman, Flaman top ustaları istihdam ediyorlardı. İleri teknolojiyi temsil ettiği düşünülen ülkelere yabancı uzman istihdam etmek yeni teknoloji edinmenin asıl yöntemi²³.

Osmanlı Devleti Sarıyer bakır madenini önemsemekteydi. Zira Sultan II. Mahmud devrinin önemli sadrazamlarından olan Hüsrev Paşa'nın evlatlıklarından olup daha dokuz yaşlarında eğitim amacıyla Paris'e gönderilmiş olan İbrahim Edhem Bey (Paşa) ilerleyen yıllarda Sarıyer bakır madenine mühendis olarak atanacaktı. İbrahim Edhem Bey, Paris'te ilk olarak Institution Barbet'ye yerleştirildi, daha sonra 1835'de Paris Maden Mektebi'ne girdi. Maden Mektebi'ndeki eğitimini tamamladıktan sonra saha tecrübesi edinmek amacıyla Fransa, Belçika ve İsviçre'nin madenlerini gezdi ve Avrupa'da uzun bir tetkik seyahati gerçekleştirdi. Bu seyahati sonrasında İstanbul'a döndü. İstanbul'a dönüşüyle birlikte Hüsrev Paşa'nın da aracılığıyla miralaylık rütbesi tevcih olundu. 1840'da Şura-yı Askeriye'ye memur edildi. Yine aynı sene Sarıyer Bakır Madeni Müdürlüğü'ne mühendis olarak tayin olundu²⁴.

Sarıyer bakır madenindeki ürün miktarı sürekli olarak azalmaktaydı ve türlü güçlüklerle elde edilen cevher kayba uğramaktaydı. Sarıyer bakır madeni mühendisi olan Miralay İbrahim Edhem Bey (Paşa) ve Alay Emni İbrahim Ragıp Bey, madenin modernize edilmesi yönündeki çalışmalara başladı. İlk olarak üretim kapasitesinin artırılması amacıyla dört farklı alanda nitelikli kalfalara ihtiyaçları olduğunu, talep edilen alanlardaki kalfaların Dersaadet'te temin edilmesinin pek de mümkün olmadığından Macaristan taraflarından talep edilmesi yönündeki yazılı öneriyi Ser-askeriye'ye sundu. Ser-askeriye talep edilen uzman kalfaların Dersaadet'te tedarikinin mümkün olmadığından Hariciye Nezareti aracılığıyla Macar topraklarından getirilmesi hususundaki yazıyı Sadaret aracılığıyla Padişah'ın iradesine sunmuştur.

Tablo 1. Sarıyer Bakır Madeninde İstihdam Edilmesi İstenen Kalfaların Uzmanlık Alanları ve Sayısı

Uzmanlık Alanı		Sayı
Ocakçı	Ocakları inşa etmek için kalfa	1
Kalcı	Madeni kal etmek için kalfa	1
İfrazcı	Kal olunacak madenleri tecrübe etmek üzere kalfa	1
İzabeci	Maden cevherini çıkartmak için kalfa	1

Sarıyer bakır madeninde çalıştırılmak üzere birkaç nefer madenci Macaristan'dan çağrılmış ve Sarıyer bakır madeninde çalıştırılmak üzere memur kılınmıştır. Sarıyer bakır madeni için Macaristan'dan birkaç uzman görevlendirildiği bildirilmiş olmakla birlikte uzmanların gelip gelmediği anlaşılamamıştır. Konunun tahkiki ve gerekirse tekrar tayin olunmaları hususunda talepte bulunulması ifade edilmiştir²⁵.

²² Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır...", s. 653.

²³ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar...*, s. 23. Ersoy Zengin, *Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayi (1861-1923)*, İstanbul-2020, s. 41.

²⁴ Mehmed Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, II, İstanbul-1942, s. 404-405.

²⁵ BOA, *Cevdet Darphane (C.DRB)*, 30/1467.

Bu sırada Avusturya'dan Osmanlı madenlerini modernize, yeni usul ve tekniklere kavuşturulması yolunda uzman mühendisler gelmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, Avusturya Devleti tarafından gönderilen mühendis Mösyö Gustave de Pauliny²⁶ ile anlaşmıştır. Maden-i Hümayun Baş Mühendisi olarak istihdam edilen Mösyö Pauliny ilk olarak çalışmalarına Tokad Nuhas Kalhanesinde başlamış ve kalhanenin yeniden inşa edilmesi yönünde talimatta bulunmuştur. Mösyö Pauliny buradaki çalışmalarının bitimi sonrasında sırasıyla Darphane-i Amire idaresinde olan madenleri modernize edecektir. Tokat'tan sonra Gümüşhane madenlerine uğraması kararlaştırılmış olup, şimdilik Mösyö Pauliny'nin Sarıyer bakır madenine gelmesi mümkün değildir. Mösyö Pauliny Tokad Nuhas Kalhanesindeki çalışmaları yarım bırakıp Sarıyer bakır madenine gelmesi halinde, başlamış olan çalışmaların yarıda kalmasına ve üretimde gecikmelere sebep olacaktır. Mevcut şartlar altında Sarıyer bakır madeni için yeniden yazışma yapılarak başka uzman madencilerin talep edilmesi yönünde yazı yazılmıştır²⁷.

2. Tersane-i Amire İdaresindeki Sarıyer Bakır Madeni'nin Durumu

Tersane-i Amire bir süreliğine Sarıyer bakır madeni sahasında imalat çalışmaları yürütmüştür. Hatta cevher çıkartılması için harcamalarda bulunmuş ve masrafı kendi hazinesinden karşılamıştır. Ancak bir süre sonra madeni terk etmiştir²⁸. Dönemin (1841) Ticaret Nazırı olan Said Paşa Meclis-i Ali'ye sunduğu tezkeresinde; Sarıyer'de zuhur etmiş olan bakır madeninin Tersane-i Amire tarafından bir süreliğine işletildiğini ve yakın zamanda terk edildiğini belirtmiştir. Ayrıca Said Paşa tezkeresinde; Tersane-i Amire'nin yapmış olduğu masrafın karşılanması ve hali hazırda çıkarılmış olan cevherin Tersane hazinesinden yapılan masrafa karşılık olarak ödenmesini ve madenin atıl halden çıkarılması amacıyla bundan sonra madenin kumpanya yolu ile çalışmalarını yürütmesini ve idaresinin de Ticaret Nezareti'ne devredilmesi yönündeki önerilere de yer vermiştir²⁹.

Said Paşa'nın kumpanya kurulması ve Ticaret Nezareti'ne havale edilmesi yönündeki talebi Meclis-i Ali'de uygun görülerek Sultan Abdülmecid'in iradesine sunulmuştur. Sultan Abdülmecid'in fermanıyla; maden idaresinin Ticaret Nezareti'ne havale edilmesine, kumpanya ve diğer hususların görüşülmek üzere Meclis-i Umur-u Nafia'da müzakere edilmesine karar verilmiştir³⁰.

C. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın Kuruluşu

Devlet, miri sermaye ile bir yere varılamayacağından gerek demiryolu ve gerek diğer yatırım ve işletmecilikte rekabetin hızlanacağı ve bu sebeple riskleri dağıtmak ve özvarlıklarını korumak için başkalarını risklere ortak etmek için yeni işletme yöntemleri aramaya koyulmuştur³¹. Şirketler tasarrufların değerlendirilmesi açısından önemlidir. Tanzimat dönemi şirketleşme dönemi olmuş ve en kısa zamanda Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın kuruluş çalışmalarına başlanmıştır.

Sarıyer bakır madeninin Ticaret Nezareti'ne devredilmesi sırasında Nazırlıkta görev değişimi gerçekleşmiş ve Said Paşa'nın yerine Sarim Efendi, Ticaret Nazırı olmuştur³².

²⁶ Özkan Keskin, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı...", s. 82.

²⁷ BOA, C.DRB, 30/1467.

²⁸ BOA, *İrade Meclis-i Vâlâ* (İ.MVL), 81/1595.

²⁹ BOA, *İrade Dâhiliye* (İ.DH), 39/1853. BOA Td, 1093.

³⁰ BOA, Td, 1093.

³¹ Haydar Kazgan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...*, s. 109.

³² BOA, Td,1093. Coşkun Çakır, "Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında Yapılan Bir Kurumsal Düzenleme Örneği Olarak Ticaret Nezareti", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 50/1-4, 2000, s. 147.

Meclis-i Umur-u Nafia'da konu görüşülerek Osmanlı Devleti'nde bu şekilde ortaya çıkmış olan madenlerin atıl bırakılmaması için bazı şartlar öne sürülerek kumpanya yolu ile taliplerine ihale olunarak işlettilmesinin her yönüyle daha kârlı olacağı ifade edilmiştir.

Sarıyer bakır madeninin Dersaadet'e yakın olmasından dolayı her türlü kolaylığın sağlanması kararlaştırılmıştır. Başlangıçta eğer kumpanyayı idare edecek talip olmaz ise şimdilik Tersane-i Amire idaresinde³³ olmak üzere kumpanyanın kuruluş çalışmaları yürütülmüştür. Sermayesi 200.000 bin kuruş olan Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın ortakları, bu işe gönüllü olarak katılan, Osmanlı tebaasından olan ve sermayenin yüzde yüzünü oluşturan Padişah, zevat-ı kirâm ve diğer sermayedarlardan oluşmuştur. Tamamen özel sermaye ile kurulan bu kumpanyanın sermayesinin ilk yarısı peşin (100.000 bin kuruş) olarak ödenmiş ikinci yarısı ise gerektiğinde ödenmek üzere 1841'de kuruldu.

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın hisseleri (100 hisse) ilan yoluyla satıldı ve satılan hisselerin temettü (kâr) hakkı vardı. Kumpanya bakır madenini on beş yıllığına işletecekti. Bu süre mukavele senedinin kumpanyaya teslim edilmesi tarihinden itibaren başlamış olacaktı. Kumpanyanın maden işletme ruhsatında devlete ödenecek vergi oranı yüzde on beş (%15), maden hasılatından alınacak vergi oranı da beşte bir yani %20 olarak belirlenmişti. Elde edilecek madenin hasılat vergisi gerek nakdî gerekse aynî olarak Ticaret Hazinesi'ne verilecekti³⁴. Kumpanyanın idaresi kumpanya hissedarlarından bir hisseli 2000 kuruş muaccele bedeli ile Tüfenkhane Müdürü/Tophane-i Amire Mirlivası Bekir Paşa idaresine verildi³⁵.

Devlet kumpanyanın kuruluş sermayesini oluşturduktan sonra madenin işletme işini de bakır işinden ve ticaretinden anlayan mültezimler yolu ile gerçekleştirdi. Zira aşağıdaki tablolarda (2, 3 ve 4.) da görüleceği üzere kumpanya hissedarları maden işinden, ticaretinden anlayan kişiler değildi. Devlet bu işi tecrübeli mültezimlere verecekti. Devlet mültezimlerle ayrı mukavelename yaptı (Ek. III. Mukavelename örneği). Bakır madeninin çıkartılması, işlenmesi, nakli ve satış işlemleri anlaşma yapılan mültezimler aracılığıyla gerçekleştirilecekti³⁶.

Ticaret Nezareti, Ticarethane-i Amire, Şehbenderlik birimi, sermayedarlar ve mültezimler kumpanyanın organizasyon şeması içerisinde yer almıştır. Yukarıdaki verilere göre -her ne kadar belgelerde iltizam şirket olduğu belirtilmemişse de- Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası bir Osmanlı İltizam Şirketi örneğidir. Tanzimat dönemi, şirketleşme açısından bir deneme yanılma dönemidir.

1. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nda "Hums Nizamı" Meselesi

Osmanlı Devleti ele geçirdiği yerlerde eski mülk edinme türlerini devraldığı gibi eski vergi usullerini, para birimlerini de devraldı. Ziraat ve madencilik sistemlerini de kendi sistemine uydurdu³⁷. Maden sahalarını vergilendirmede şer'i hükümleri esas alıp bakır

³³ BOA, *Td*, 1093.

³⁴ BOA, *Td*, 1093. BOA, *İ.MVL*, 81/1595.

³⁵ BOA, *Td*, 1093.

³⁶ BOA. *Ticaret-Nafia-Ziraat-Orman-Meadin Nezaretleri (T.OMM)*, 728/5.

³⁷ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar...*, s. 28. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Maden ...", s. 119. Saim Çağrı Kocakaplan, *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, İstanbul-2017, s. 37. Robert Anhegger-Halil İnalçık, *Kanunname-i Sultani Ber muceb-i Örfi Osmani (II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler)*, Ankara-1956), s. IX, XIII.

gibi miri nitelikte olan madenler için hums nizamını yürürlükte tuttu. İstisnai durumlar hariç vergilendirmede hums nizamını uyguladı³⁸.

1841’de Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası kurulurken, bakır madeni için devlet hazinesine, çıkarılan cevher hasılatının yüzde yirmisinin aynı ya da nakdî olarak ödeneceği belirtilmişti. Yapılan mukavelename hükümlerine göre hums nizamı uygulanmasına karar verilmişti. Ancak imalatın ilk yıllarında çıkarılan bakır kıyye miktarı, Tersane-i Amire idaresi zamanında yapılmış olan masrafın yarısını dahi karşılayamayacak düzeydeydi³⁹. Bunun üzerine dönemin (1846) Ticaret Nazırı Sarim Efendi⁴⁰ kumpanyanın mukavelename şartlarında güncellemeye gidilmesi yönünde taksir sundu. Sunduğu takrire bir de ödeme şablonunu gösteren bir pusula ekledi. Pusulada; Tersane-i Amire, Darphane-i Amire ve sermayedarlara ödenecek bakır kıyye miktarları belirtildi (Bakınız Ek. I. Pusula).

Pusula 1. Sarim Efendi’nin Meclis-i Vâlâ’ya Sunduğu Ödeme Şablonu

5 Rebiülevvel 1259-17 Rebiülahir 1262/5 Nisan 1843-14 Nisan 1846				
Bakır				
Kıyye				
11762,5				
Tersane-i Amire’nin Talebi			Darphane-i Amire’ye ödenecek meblağ	Sermayedarlar arasında taksimi lazım gelen
Pare	Kuruş		Öşür	Bakır
3,5	60148,5		Bakır	Kıyye
4,5	24243*		Kıyye	8001
19	35905	Tersaneye ödenecek meblağ	889	
*Pranga ve vardiyân yevmiyesiyle erzak ve elbise bahasının ödenmemesine karar verilecektir.				
Yeni şartlara göre Tersane-i Amire’ye Ödenecek Bakır				
			Kıyye	Beher kıyye fiyatı
			2872,5x	12,5 kuruş
Yekûn/kuruş			35906	
Tablodaki sayısal ifadelerde arşiv belgesindeki veriye bağlı kalınmıştır.				

Pusula 1’de görüldüğü üzere Kumpanya mukavelenamesinde yer alan Tersane-i Amire’nin daha önce yapmış olduğu masrafın tamamının (60,148,5 kuruş) ödenmesi halinde hissedarlara düşecek payın oldukça cüzi olduğu görülmüştür. Bu ise halkın daha yeni yeni alıştığı kumpanya gibi kuruluşlara olan şevkinin kırılmasına sebebiyet verecektir. Devlet, Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası’nın faaliyetlerine devam edebilmesi için birtakım iyileştirmelerde bulunacaktır. Bunlardan biri Tersane-i Amire’ye ödenmesi gereken borçtan “pranga ve vardiyân yevmiyesi ile erzak ve elbise bahasının” ödenmemesine (24,243 kuruş) karar verecektir. İkinci iyileştirme vergilendirme de gerçekleştirilecektir.

³⁸ BOA, *İ.MVL*, 81/1595. Celil Bozkurt, “Osmanlı Devleti’nde Kromun Keşfi ve Harmançık Krom Madenlerinin İşletilmesi (1848-1922)”, Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul-2019, s. 235.

³⁹ BOA, *İ.MVL*, 81/1595.

⁴⁰ Ticaret Nezareti 1839 yılında kurulmuş olup kuruluşundan iki yıl sonra 1841’de ilga edilmiştir. Ticaret Nezareti ilga edildiği sırada Sarim Efendi Ticaret nazırıydı. 1841’de ilga edilen Ticaret Nezareti, 1845 yılı Ağustos’unda yeniden kuruldu. Nazır olarak yine Sarim Efendi atandı. Coşkun Çakır, “Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında...”, s. 147-149.

Son olarak da kumpanyanın işletme süresi uzatılacaktır. Kumpanyanın ruhsatı yeniden düzenlenmiştir. Yeniden düzenlenen ruhsata göre; vergilendirme de hums nizamı yerine öşür nizamı uygulanmasına karar verilmiştir. Ayrıca işletme süresi on beş yıldan yirmi yıla çıkarılmıştır⁴¹. Ancak ilk pusulada usul hatası yapılmıştır⁴².

“...ve maden-i mezbur hasılatı olan on bir bin yedi yüz bu kadar vukiyye nuhasın toptan evvel emirde hazine-i celile-i maliyeye aid olan öşürün tenzili lazımeden iken *Ticaret tarafından verilen pusulada sehven* hasılat-ı mezbureden Tersane-i Amire'ye verilecek nuhas aşağı varıldıktan sonra öşrü hesab ve terkım olunmuş ve bu suret-i nizamına gayr-i muvaffak görünmüş olduğuna ve nizamına tevfikan bi'l-hesab bir kıt'a pusulası takdim kılındığına binaen...”

Kural gereğince önce hazinenin payı ödenir, daha sonra diğer birimlere ödeme yapılır. Meclis-i Vâlâ'nın uyarısı üzerine pusula (Ek. II. Yeniden Düzenlenen Pusula) yeniden düzenlenmiştir:

Pusula 2. Meclis-i Vâlâ'nın Uyarısı Üzerine Düzenlenen Ödeme Şablonu

Bakır	Ödeme
Kıyye	
11762,5	
1176,5	Öşür (Darphane-i Amire/Hazine-i Celile'nin payı)
10586	
2872,5	Tersaneye verilecek bakır kıyye miktarı
7713,5	Sermayedarlar arasında taksim edilecek bakır kıyye miktarı

Vergilendirmede öşür nizamının uygulanmasının en temel sebebi Kumpanya'nın faaliyetlerinin devamını sağlamak ve işin daha başındayken madenin atıl duruma düşmesini önlemektir⁴³. Devletin temel hedef beklentisi üretimde artış ve işletmede devamlılıktır.

2. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın Sermayedarlarına Ait Kâr Dağıtımını (1843-1862)

Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş olan Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası temelde iki çatıdan oluşmaktadır: Biri maden işinden anlayan mültezim diğeri ise sermayedardır. Mültezimin; madencilik, bakır madenciliği ve ticareti konularında tecrübeli olması önemliydi. Bu durum sermayedar için şart değildi. Kumpanyanın hissedarları arasında Osmanlı toplumunun her kademesinden sermayedarın yer alması hedeflenmişti. Ancak aşağıdaki tablolarda (2,3 ve 4.) görüldüğü üzere daha ziyade sermayedarlar arasında devletin üst düzey yöneticileri yer almıştır. Bu duruma sebep, Devlet'in ülke genelinde kumpanyaların kurulmasını teşvik etmeye çalışması, bunu da başta kendisi katılarak halkı kumpanyalar kurmaya yönlendirmesidir.

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın hissedarlarına ait kâr dağıtımını ilk yıllarda gerçekleştirmiş değildi. 1843-1847 yılları arasında bakır satışları gerçekleştirmiş. Ancak parça

⁴¹ “...bu makule meadin hakkında müesses olan hums nizamı meriü'l-icra ise de maden-i mezbur civar saltanat-ı seniyyede vak'ı olması cihetiyle elbette masarifatı ziyadece olacağından mazbata-ı mezkûrede gösterildiği vechle resmin öşre tahvili la-beis olub fakat meadin-i saireye sirayet etmemek şeraitinin derci lazımeden olmasıyla şart-ı mezkûrun mazbata-ı mezkûreye derci...” BOA, İ.MVL.81/1595.

⁴² BOA, İ.MVL.81/1595.

⁴³ BOA, İ.MVL.81/1595. BOA, *Td*, 1093.

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

parça kâr dağıtımı yapılmamıştır. Kumpanyanın kâra geçmesi dört-beş yılı bulmuştur. İlk kâr dağıtımı 1843-1847 yılları arasına aittir. Daha sonraki yıllarda kâr payı dağıtımı belirli aralıklarla Ağustos 1862'ye kadar devam etmiştir. Devletin payı, masraf ve diğer hususlar karşılıklıktan sonra hisse sahiplerine kârdan pay verilmiştir.

Devlet, hissedarlara kâr vaadinde bulunmuş ancak herhangi bir yüzdellik belirtmemiştir. Gerek kumpanya mukavelenamesinde gerekse mültezimlerle yapılan mukavelename hükümlerinde zarar vesairenin karşılanmayacağı açıkça belirtilmiştir⁴⁴. Bu durum günümüz uygulamalarından farklılık göstermektedir⁴⁵. Aşağıdaki tablolarda (2, 3 ve 4.)⁴⁶ 1843-1862 yılları arasında sermayedarlara yapılmış olan kâr dağıtımı yer almıştır (Ek. IV. Birinci ve İkinci Taksimlerde yer alan kâr dağıtımına ait kayıt).

Tablo 2. Birinci Taksimat 15 Safer 1259-29 Safer 1263 (17 Mart 1843-16 Şubat 1847) ve İkinci Taksimat 1 Rebiülevvel 1263-29 Zilhicce 1264 (17 Şubat 1847-26 Kasım 1848)

Birinci Taksimat 15 Safer 1259-29 Safer 1263 (17 Mart 1843-16 Şubat 1847)					İkinci Taksimat 1 Rebiülevvel 1263-29 Zilhicce 1264 (17 Şubat 1847-26 Kasım 1848)				
48 Aylık					22 Aylık				
Sermayedar	Hisse payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)	Sermayedar	Hisse Payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)
	9,5	900 x				9,5	380x		
Sultan Abdülmecid	10	“	“	9000	Sultan Abdülmecid	10	“	“	3800
Hamid Bey Efendi	2	“	“	1800	Hamid Bey	2	“	“	760
Şefik Bey Efendi	2	“	“	1800	Şefik Bey	2	“	“	760
Selim Bey Efendi	2	“	“	1800	Selim Bey Efendi	2	“	“	760
Hasan Efendi	2	“	“	1800	Hasan Efendi	2	“	“	760
Mehmed BeyEfendi	2	“	“	1800	Mehmed Bey Efendi	2	“	“	760
Mustafa Reşid Paşa	6	“	“	5400	Mustafa Reşid Paşa	6	“	“	2280
Arif Hikmet Bey	1	“	“	900	Arif Hikmet Bey	1	“	“	380
Rıfat Paşa	5	“	“	4500	Rıfat Paşa	5	“	“	1900
Fethi Paşa	4	“	“	3600	Fethi Paşa	4	“	“	1520
Kapudan Paşa	3	“	“	2700	Kapudan Paşa	3	“	“	1140

⁴⁴ BOA, İ.DH, 39/1853. BOA *Td*, 1093. BOA, İ.MVL.81/1595. BOA. *T.OMM*, 728/5.

⁴⁵ İbrahim Sırma, “Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı”, *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3/2, 2011, s. 17.

⁴⁶ Tablo (2, 3 ve 4.), BOA, *Td*, 1093 numaralı defterdeki verilere dayandırılarak oluşturulmuştur.

Rıza Paşa	5	“	“	4500	Rıza Paşa	5	“	“	1900
Arif Paşa	1	“	“	900	Arif Paşa	1	“	“	380
Mustafa Paşa	1	“	“	900	Mustafa Paşa	1	“	“	380
Ali Efendi	3	“	“	2700	Ali Efendi	3	“	“	1140
Sarim Efendi	5	“	“	4500	Sarim Efendi	5	“	“	1900
<i>Muhib Efendi**</i>	1	“	“	900	-	-	-	-	-
İzzet Paşa	3	“	“	2700	İzzet Paşa	3	“	“	1140
Mazlum Bey Efendi	1	“	“	900	Mazlum Bey Efendi	1	“	“	380
Edhem Efendi (Hacı)*	1	“	“	900	-	-	-	-	-
Said Bey Efendi	1	“	“		Said Bey Efendi'nin çocukları Esad ve Mustafa Mesud Bey Efendiler	1	“	“	380
Mümtaz Efendi	1	“	“	900	Mümtaz Efendi	1	“	“	380
Tevfik Bey Efendi	3	“	“	2700	Tevfik Bey Efendi	3	“	“	1140
Necibpaşazade Ahmed Bey Efendi	1	“	“	900	Necibpaşazade Ahmed Bey Efendi	1	“	“	380
Şevket Bey Efendi	1	“	“	900	Şevket Bey Efendi	1	“	“	380
Salih Efendi	1	“	“	900	Salih Efendi	1	“	“	380
Sadık Efendi	2	“	“	1800	Sadık Paşa'nın oğulları	2	“	“	760
İzzet Efendi	1	“	“	900	İzzet Efendi	1	“	“	380
Ali Muhlis Efendi	1	“	“	900	Ali Muhlis Efendi	1	“	“	380
Cemal Bey Efendi	2	“	“	1800	Cemal Bey Efendi	2	“	“	760
Edhem Efendi	2	“	“	1800	Edhem Efendi	2	“	“	760
Afif Bey Efendi	1	“	“	900	Afif Bey Efendi	1	“	“	380
Bekir Paşa	1	“	“	900	Bekir Paşa	1	“	“	380
Mustafa Efendi**	2	“	“	900	-	-	-	-	-
Cemil Bey Efendi	1	“	“	900	Cemil Bey Efendi	1	“	“	380
İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	900	İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	380
Cavid Bey Efendi	1	“	“	900	Cavid Bey Efendi	1	“	“	380
Hasan Bey Efendi	1	“	“	900	Hasan Bey Efendi	1	“	“	380
İffet Bey Efendi	1	“	“	900	İffet Bey Efendi	1	“	“	380
Ali Bey Efendi	2	“	“	1800	Ali Bey Efendi	2	“	“	760
Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	900	Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	380
Feyzi Efendi (Sarim Efendi'nin Mühürdarı)	2	“	“	1800	Feyzi Efendi (Sarim Efendi'nin mühürdarı)	2	“	“	760

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır
(Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

Nasır Efendi	1	“	“	900	Nasır Efendi	1	“	“	380
Hacı Bekir Ağa	3	“	“	2700	Hacı Bekir Ağa	3	“	“	1140
İbrahim Ağa*	2	“	“	1800	İbrahim Ağa*	1	“	“	380
İstefanaki Bey**	2	“	“	1800	-	-	-	-	-
Yusuf Haccar*	2	“	“	1800	Yusuf Haccar*	3	“	“	1140
-	-	-	-	-	Mahmud Efendinin oğulları	2	“	“	760
-	-	-	-	-	Hüsnü Beyzade Hacı Abdi Bey Efendi***	1	“	“	380
-	-	-	-	-	Arif Paşazade Atıf Bey Efendi***	1	“	“	380
-	-	-	-	-	Hamdi Bey Efendi***	2	“	“	760
Toplam Hisse	100				Toplam Hisse	100			
“**” işareti sermaye payı değişenleri ifade etmektedir, “***”işareti şirketten ayrılanları “****” işareti ise şirkete sonradan dâhil olanları ifade etmektedir.”									

Tablo 2’de görüldüğü üzere şirketin ortaklığından çıkanlar arasında Muhib Efendi, Mustafa Efendi ve İstefanaki Bey’i görmek mümkündür. Defter Eminliği görevinde bulunan Muhib Efendi ilk taksimatta şirketin ortakları arasında yer almakla birlikte daha sonraki yıllarda yer almamıştır. Mustafa Efendi ise Eski Gümrükçülerden olup, şirketin kuruluş aşamasında ve ilk taksimatta yer almıştır, daha sonraki yıllarda ismine tesadüf edilmemiştir. İstefanaki Bey, aslen Bulgar kavminden olduğu halde Rum milleti muteberlerindendir⁴⁷, ilk taksimatta yer alırken daha sonraki dönemlerde yer almamıştır.

Şirkette sermaye payı değişenler arasında; Eski Habbazin (Ekmekçi-Fırıncı) Müdürlüğünden İbrahim Ağa ve Avrupa Şehbenderi olan Yusuf Haccar’ı görmekteyiz. İbrahim Ağa’nın hisse payı ikiden bire düşmüştür. Yusuf Haccar’ın ise tam tersine hisse payı artmıştır ve ikiden üçe çıkmıştır. 1846’da Şehbender Yusuf Haccar, Ticaret Meclisine bağlı Murafaa Meclisi üyelerindendir⁴⁸.

Şirkete sonradan dâhil olanlar; Merhum Ali Necib Paşa’nın akrabası olan Hüsnü Beyzade Hacı Abdi Bey Efendi, şirketin kuruluş aşamasında ve ilk taksimatında yer almamaktadır. Arif Paşazade Atıf Bey Efendi şirketin kurulum aşamasında yer almakla birlikte, ilk taksimatta yer almamış, ikinci taksimatta ödeme yapılmıştır. Hamdi Bey Efendi, Vüzerayı Azam Kapu Kethüdasındandır. Şirketin, kuruluş aşamasında ve ilk taksimatta ismi tespit edilememiştir, ikinci taksimatta yer almıştır.

Maliye Meclisi Reisi olan Edhem Efendi (Hacı)’nin durumu biraz farklıdır. Şirketin ilk taksimatında bir hisseli olarak yer almış, daha sonraki taksimlerde şirketin ortakları arasında yer alan babası Mahmud Efendi (oğulları) olarak yer almıştır ve hisse sayısı artarak iki olmuştur. Mahmud Efendi, eski Hayriye Tüccarı Şehbenderlerindendir. Defterde, hisseye ait ödemeler; “Mahmud Efendi’nin oğulları”, “Mahmud Efendi’nin oğlu Hacı Edhem Efendi” olarak geçmiştir.

⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *19. Yüzyılda Devlet Yönetimi...*, s. 126.

⁴⁸ Coşkun Çakır, “Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında...”, s. 149, dipnot.34.

Tablo 3. Üçüncü Taksimat (1 Muharrem 1265-29 Rebiülahir 1268/27 Kasım 1848-21 Şubat 1852) ve Dördüncü Taksimat (1 Cemaziyelevvel 1268-29 Şevval 1272 /22 Şubat 1852-3 Temmuz 1856)⁴⁹

Üçüncü Taksimat 1 Muharrem 1265-29 Rebiülahir 1268 (27 Kasım 1848-21 Şubat 1852)					Dördüncü Taksimat 1 Cemaziyelevvel 1268-29 Şevval 1272 (22 Şubat 1852-3 Temmuz 1856)				
28 Aylık					54 Aylık				
Sermayedar	Hisse payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)	Sermayedar	Hisse Payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)
		9,5	185,5 x				13	225 x	
Sultan Abdülmecid	10	"	"	1855	Sultan Abdülmecid	10	"	"	2250
Mustafa Reşid Paşa	6	"	"	1113	Mustafa Reşid Paşa	6	"	"	1350
Arif Hikmey Bey (Efendi)	1	"	"	185,5	Arif Hikmet Bey Efendi	1	"	"	225
Sarim Paşa	5	"	"	927,5	Sarim Paşa varisleri	5	"	"	1125
Mehmed Ali Paşa*	4	"	"	742	Mehmed Ali Paşa*	3	"	"	675
Fethi Paşa *	3	"	"	556,5	Fethi Paşa *	4	"	"	900
Ali Paşa	3	"	"	556,5	Ali Paşa	3	"	"	675
Mustafa Nuri Paşa	1	"	"	185,5	Mustafa Nuri Paşa	1	"	"	225
Rıza Paşa	5	"	"	927,5	Rıza Paşa	5	"	"	1125
Rıfat Paşa	5	"	"	927,5	Rıfat Paşa	5	"	"	1125
Arif Paşa	1	"	"	185,5	Arif Paşa	1	"	"	225
İzzet Paşa	3	"	"	556,5	İzzet Paşa	3	"	"	675
Hamdi Paşa	2	"	"	371	Hamdi Paşa	2	"	"	450
Mehmed Paşa	2	"	"	371	Mehmed Paşa	2	"	"	450
Selim Bey Efendi	2	"	"	371	Selim Bey Efendi	2	"	"	450
Şefik Bey Efendi	2	"	"	371	Şefik Paşa	2	"	"	450

⁴⁹ Dördüncü taksimattaki kâr dağıtımı elli dört aylıktır. BOA, İ.DH, 351/23136.

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır
(Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

Mazlum Bey Efendi	1	“	“	185,5	Mazlum Bey Efendi	1	“	“	225
Tevfik Bey Efendi	3	“	“	556,5	Tevfik Bey Efendi	3	“	“	675
Mümtaz Efendi	1	“	“	185,5	Mümtaz Efendi	1	“	“	225
Şevket Bey Efendi	1	“	“	185,5	Şevket Bey Efendi	1	“	“	225
Necib Paşazade Ahmed Bey Efendi	1	“	“	185,5	Necib Paşazade Ahmed Bey Efendi	1	“	“	225
Cemal Paşa	2	“	“	371	Cemaleddin Paşa	2	“	“	450
Bekir Paşa	1	“	“	185,5	Bekir Paşa varisleri (oğlu Asım Bey, kızları Aişe Nedime ve Fatıma Faika)	1	“	“	250
Edhem Efendi	2	“	“	371	Edhem Efendi varisleri	2	“	“	450
Arif Paşazade Atf Bey Efendi	1	“	“	185,5	Arif Paşazade Atf Bey Efendi	1	“	“	225
Afif Bey Efendi	1	“	“	185,5	Afif Bey Efendi	1	“	“	225
Cemil Bey Efendi	1	“	“	185,5	Cemil Bey Efendi	1	“	“	225
İzzet Efendi	1	“	“	185,5	İzzet Efendi varisi Ahmed Nail Bey	1	“	“	225
Nasır Efendi	1	“	“	185,5	Nasır Efendi	1	“	“	225
Hacı Bekir Ağa	3	“	“	556,5	Hacı Bekir Ağa	3	“	“	675
Hamdi Bey Efendi	2	“	“	371	Hamdi Bey Efendi	2	“	“	450
Mehmed Vasfi Efendi	2	“	“	371	Mehmed Vasfi Efendi	2	“	“	450
Cavid Bey ve Hasan Bey (Mustafa Nuri Paşazade)	2	“	“	371	Cavid Bey ve Hasan Bey (Mustafa Nuri Paşazade)	2	“	“	450
İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	185,5	İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	225
İffet Bey Efendi	1	“	“	185,5	İffet Bey Efendi	1	“	“	225
Ali Bey Efendi	2	“	“	371	Ali Bey Efendi	2	“	“	450
Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	185,5	Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	225

Feyzi Efendi (Sarım Efendi'nin Mühürdarı)*	2	“	“	371	Feyzi Efendi (Sarım Efendi'nin Mühürdarı)	1	“	“	225
Ali Muhlis Efendi	1	“	“	185,5	Ali Muhlis Efendi vereseşi	1	“	“	225
Sadık Paşa'nın oğulları	2	“	“	371	Sadık Paşa oğulları İbrahim Edhem Bey	2	“	“	450
Salih Efendizade Asım Bey	1	“	“	185,5	Salih Efendizade Asım Bey ve Karındaşı	1	“	“	225
Said Bey'in oğulları	1	“	“	185,5	Said Bey'in oğulları	1	“	“	225
Hasan Efendi varisleri	2	“	“	371	Hasan Efendinin oğulları	2	“	“	450
Hüsnü Beyzade Hacı Abdi Bey'in oğulları	1	“	“	185,5	Hacı Abdi Beyzade Fehim ve Ahmed Nesim Beyefendiler	1	“	“	225
Mahmud Efendi Mahdumları	2	“	“	371	Mahmud Efendi'nin oğlu Hacı Edhem Efendi	2	“	“	450
Hacı İbrahim Ağa	1	“	“	185,5	Hacı İbrahim Ağa	1	“	“	225
Yusuf Haccar'ın oğulları	3	“	“	556,5	Yusuf Haccar'ın oğulları	3	“	“	675
-	-	-	-	-	Kamil Beyzade Mehmed Bey***	1	“	“	225
Toplam Hisse	102				Toplam Hisse	102			
“***” işareti sermaye payı değişenleri ifade etmektedir, “***” işareti şirketten ayrılanları “***” işareti ise şirkete sonradan dâhil olanları ifade etmektedir.”									

Tablo 3'te görüldüğü üzere hisseleri değişenler arasında Kaptan-ı Derya Mehmed Ali Paşa, Tophane-i Amire Müşiri Fethi Paşa ve Feyzi Efendilerin olduğu tespit edilmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın hisseleri üçüncü taksimatta dört olarak tespit edilmiştir. Dördüncü taksimatta üç olarak kayıtlıdır. Fethi Paşa'nın hisseleri ise birinci ve ikinci taksimatta dört iken üçüncü taksimatta hisse kaybı yaşamış ve üç hisse olmuştur. Ancak dördüncü taksimatta tekrar dört hisse olarak kayıt altına alınmıştır. Feyzi Efendi'nin hisseleri ilk üç taksimatta iki iken dördüncü taksimatta bir hisseye düşmüştür.

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

Kumpanya kurulurken senetlerin tasarruf hakkının miras yoluyla evlada veya akrabaya intikal edeceği belirtilmiştir. Nitekim bilanço tablolarında görüldüğü üzere aile fertlerine, eş ve akrabaya hisseler intikal etmiştir. Sarım Paşa'nın hissesi, varisleri olan biraderi Hüsnü Bey ve Karısı Fatıma Hanım'a senediyle birlikte intikal etmiştir. Mühendishane-i Amire'de görev almış olan Bekir Paşa'nın vefatı üzerine hissesi oğlu Asım Bey'e ve kızları Aişe Nedime ve Fatıma Faika Hanımlara intikal etmiş olup 24 Şevval 1273/14 Haziran 1857'de şerh düşülmüştür⁵⁰.

Edhem Efendi, Meclis Vâlâ azalığı görevini yapmış olup bu görevi yürütürken vefat etmiştir, hissesi varislerine devredilmiştir⁵¹. Hacı Bekir Ağa, dördüncü taksimatta hissesini kendisi teslim almıştır. Ancak bir süre sonra vefat etmiş olup hisseleri oğlu Rifat Efendi'ye 5 Receb 1273/1 Mart 1857'de intikal etmiştir. Salih Efendi'nin vefatı sonrası hissesi önce oğlu Asım Bey'e daha sonra Asım Bey ve Salih Efendi'nin kardeşine kaydedilmiştir⁵².

Mehmed Vasfi Efendi, Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası memurlarındandır. Şirket kuruluş aşamasında iken hisse satışı gerçekleşmiş ancak bir şekilde hissesi gözden kaçmıştır. Hissesi gözden kaçan bir diğer hissedar ise Şakir Efendizade Hamdi Bey'dir. Her iki hissedarın ikişer hisseden toplamda dört hissesi vardır. Mehmed Vasfi Efendi ve Hamdi Bey'e 1850'de herhangi bir faize tabi olmaksızın geriye dönük ödeme yapılmıştır. Toplu ödeme yapılmış olup: ilk taksimat için 900x2:1800 kuruş ve ikinci taksimat için 380x2:760 kuruş ödenerek toplamda 5100 (5120) kuruş ödenmiştir⁵³.

Şirkete sonradan katılanlar arasında merhum Kamil Beyzade Mehmed Bey yer almaktadır. Dördüncü taksimatta hissedar olarak görülmektedir.

Kâtibin kalemine göre iki isimde farklı yazım olmuştur. Biri Hamid Bey Efendi⁵⁴ diğeri ise Cemal Bey Efendi'dir. Hamid Bey Efendi, 3.4.5. ve 6. taksimlerde Hamdi Paşa olarak geçmektedir. Cemal Bey Efendi'nin ismi de 4.5. ve 6. taksimlerde Cemaleddin Paşa olarak geçmiştir.

⁵⁰ BOA, *Td*,1093.

⁵¹ Edhem Efendinin varislerinden biri oğlu Mahmud Bey'dir. BOA, *Td*,1093.

⁵² BOA, *Td*,1093.

⁵³ Osmanlı Devleti hesaplamalarda yuvarlama yapmaktadır. 5120 kuruş değil 5100 kuruş ödenmiştir. BOA, *Td*,1093.

⁵⁴ Hamid Bey Efendi/Hamdi Paşa; Mabeyn-i Hümayun üyeliği, Kastamonu, Cezayir Bahr-i Sefid ve Konya Valiliği görevlerinde bulunmuştur. BOA. *Td*,1093.

Tablo 4. Beşinci Taksimat 1 Zilkade 1272-29 Rebiülahir 1276 (4 Temmuz 1856-25 Kasım 1859)⁵⁵ ve Altıncı Taksimat 1 Cemaziyelevvel 1276-15 Safer 1279 (26 Kasım 1859-12 Ağustos 1862)

Beşinci Taksimat 1 Zilkade 1272-29 Rebiülahir 1276 (4 Temmuz 1856-25 Kasım 1859)					Altıncı Taksimat 1 Cemaziyelevvel 1276-15 Safer 1279 (26 Kasım 1859-12 Ağustos 1862)				
42 Aylık					33,5 Aylık				
Sermayedar	Hisse payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)	Sermayedara	Hisse Payı	Bakır kıyye fiyatı (kuruş-pare)	Sermayedara düşen Bakır hisse bedeli	Kazanç (Kuruş)
		Muhtelif Fiyatlar 14 13,5 13	200 x				Muhtelif Fiyatlar 40-60 pare	260 x	
Sultan Abdülmecid	10	"	"	2000	Sultan Abdülmecid	10	"	"	2600
Ali Paşa	3	"	"	600	Ali Paşa	3	"	"	780
Mehmed Ali Paşa	3	"	"	600	Mehmed Ali Paşa	3	"	"	780
Hasan Rıza Paşa	5	"	"	1000	Hasan Rıza Paşa	5	"	"	1300
Reşid Paşa varisleri Paris Sefiri Mehmed Bey Efendi'ye	6	"	"	1200	Reşid Paşa	6	"	"	1560
Ahmed Fethi Paşa vereseleri* (Şerh: Köçeoğlu Agob Efendiye 4 hisse satılmıştır.)	4	"	"	800	Fethi Paşa vereseleri* (Şerh: Köçeoğlu Agob Efendiye satılmıştır.)	4	"	"	1040
Şefik Paşa	2	"	"	400	Şefik Paşa	2	"	"	520
Mehmed Paşa	2	"	"	400	Mehmed Paşa	2	"	"	520
İzzet Paşa varisleri	3	"	"	600	İzzet Paşa (vefat)	3	"	"	780
Rifat Paşa varisleri Rauf Bey Efendiye	5	"	"	1000	Rifat Paşa varisleri Rauf Bey Efendi	5	"	"	1300

⁵⁵ Beşinci taksimattaki kâr dağıtımı kırk iki aylıktır. BOA, İ.DH, 447/29594.

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır
(Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

Mustafa Nuri Paşa	1	“	“	200	Mustafa Nuri Paşa	1	“	“	260
Arif Paşa	1	“	“	200	Arif Paşa	1	“	“	260
Hamdi Paşa	2	“	“	400	Hamdi Paşa	2	“	“	520
Sarım Paşa varisleri	5	“	“	1000	Sarım Paşa varisleri	5	“	“	1300
Selim Bey Efendi	2	“	“	400	Selim Bey	2	“	“	520
Şevket Paşa	1	“	“	200	Şevket Paşa	1	“	“	260
Tevfik Bey Efendi	3	“	“	600	Tevfik Bey Efendi	3	“	“	780
Mazlum Bey Efendi	1	“	“	200	Mazlum Bey Efendi	1	“	“	260
Arif Hikmet Bey varisleri	1	“	“	200	Arif Hikmet Bey varisleri	1	“	“	260
Bekir Paşa varisi	1	“	“	200	Bekir Paşa	1	“	“	260
Mümtaz Efendi	1	“	“	200	Mümtaz Bey Efendi	1	“	“	260
Edhem Efendi varisi	2	“	“	400	Edhem Bey Efendi	2	“	“	520
Afif Bey Efendi	1	“	“	200	Afif Bey Efendi	1	“	“	260
Ahmed Bey Efendi (Necib Paşazade)	1	“	“	200	Ahmed Bey (Necib Paşazade)	1	“	“	260
Arif Paşazade Atf Bey	1	“	“	200	Arif Paşazade Atf Bey	1	“	“	260
Cemil Bey Efendi	1	“	“	200	Cemil Bey	1	“	“	260
Nasır Efendi	1	“	“	200	Nasır Efendi	1	“	“	260
İzzet Efendi varisleri (Ahmed Nail Bey)	1	“	“	200	İzzet Efendi varisleri	1	“	“	260
Hacı Bekir Ağa'nın oğlu Rifat Efendi	3	“	“	600	Hacı Bekir Ağazade Rifat Efendi	3	“	“	780
Hamdi Bey	2	“	“	400	Hamdi Bey	2	“	“	520
Mehmed Vasfi Efendi	2	“	“	400	Mehmed Vasfi Efendi	2	“	“	520
Cavid Bey ve Hasan Paşa (Mustafa Nuri Paşazade)	2	“	“	400	Cavid Bey ve Hasan Paşa (Mustafa Nuri Paşazade)	2	“	“	520
İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	200	İzzet Efendizade Nüzhet Efendi	1	“	“	260
İffet Bey Efendi	1	“	“	200	İffet Bey Efendi	1	“	“	260

Ali Bey Efendi	2	“	“	400	Ali Bey Efendi	2	“	“	520
Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	200	Said Efendizade Tahir Efendi	1	“	“	260
Feyzi Efendi (Sarım Paşa'nın Mühürdarı)	1	“	“	200	Feyzi Efendi (Sarım Paşa'nın mühürdarı)	1	“	“	260
Sadık Paşa'nın oğlu İbrahim Edhem Bey Efendi	2	“	“	400	Sadık Paşazade İbrahim Edhem Bey	2	“	“	520
Ali Muhlis Efendi varisleri	1	“	“	200	Ali Muhlis Efendi varisleri	1	“	“	260
Said Bey'in oğulları	1	“	“	200	Said Bey'in oğulları	1	“	“	260
Hasan Efendinin oğulları	2	“	“	400	Hasan Efendinin oğulları	2	“	“	520
Hacı Abdi Beyzade Fehim ve Ahmed Nesim Bey (Ahmed Nesim Bey'in vefatı üzerine hissesi oğlu Hüseyin Hüsnü Bey'e intikal)	1	“	“	200	Hacı Abdi Beyzade Fehim ve Ahmed Nesim Bey	1	“	“	260
Kamil Beyzade Mehmed Bey	1	“	“	200	Kamil Beyzade Mehmed Bey	1	“	“	260
Mahmud Efendi'nin oğlu Hacı Edhem Efendi	2	“	“	400	Mahmud Efendizade Hacı Edhem Efendi	2	“	“	520
Salih Efendizade Asım Bey ve Karındaşı	1	“	“	200	Salih Efendizade Asım Bey ve Karındaşı	1	“	“	260
Hacı İbrahim Ağa	1	“	“	200	Hacı İbrahim Ağa	1	“	“	260
Cemaleddin Paşa	2	“	“	400	Cemaleddin Paşa	2	“	“	520
Yusuf Haccar'ın oğulları	3	“	“	600	Yusuf Haccar'ın oğulları	3	“	“	780
Toplam Hisse	102				Toplam Hisse	102			

““*” işaretli sermaye payı değişenleri ifade etmektedir.”

Tanzimat Dönemi Maden Politikasında Yer Alan İltizam Şirkete Bir Örnek: Sarıyer Bakır (Nuhas) Madeni Kumpanyası ve Sermayedarları

Tabloda görüldüğü üzere hissesi değişen sermayedar olarak Tophane-i Amire Müşiri Damat Ahmed Fethi Paşa yer almıştır. Hisse sayısı aynı görünmekle birlikte, hissesinin tamamını kaybetmiştir. Ahmed Fethi Paşa'nın piyasaya büyük miktarlarda borcu vardı⁵⁶. Kuyumcudan şekerlemeciye, tuhafiyeciden terziye, kürkçüden saatçiye, kömürçüden kebağcıya, ekmekçiye kadar büyüklü-küçüklü her çeşit meslek gurubundan oluşan bir alacaklı listesi vardı. Bu alacaklılar içinde dikkati çeken en yüksek meblağlardan biri Ahmed Fethi Paşa'nın Kuyumcusu Köçeoğlu Agob⁵⁷ ve ortağına olan mücevherat borcu⁵⁸. Sarıyer'deki bakır madeni hissesi⁵⁹ 62.000 kuruşa Köçeoğlu Agob'a müzayede usulüyle devredilmiştir⁶⁰.

Hacı Abdi Beyzade'nin oğlu Ahmed Nesim Bey'in vefat etmesi üzerine hissesi 12 Şaban 1276/12 Mart 1860'ta oğlu Hüseyin Hüsnü Bey'e intikal etmiştir.

Sultan Abdülmecid'in hissesine ait ödeme beşinci taksimatta kaime olarak yapılmıştır⁶¹. Bahriye Meclisi azasından olan Cemaleddin (Cemal) Paşa, senedini kaybetmiş olup eskisine itibar edilmemesi hususunda şerh bırakılmıştır. Yeniden tasarruf senedi düzenlenerek Raif Efendi eliyle 13 Ramazan 1276/4 Nisan 1860'ta teslim edilmiştir⁶².

Sonuç

Sarıyer bakır madeni, 18. yüzyılda Tophane-i Amire'deki ocaklıklarda hammadde olarak kullanılmıştır. 1840'lı yıllara gelindiğinde madenin verimliliğinde azalma görülmüştür. Bir süreliğine Tersane-i Amire tarafından idare edilen maden, sonrasında atıl kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tanzimat döneminin Ticaret Nazırlarından Said Paşa, Sarıyer bakır madenin pasif durumda kalmasındansa, bir vergi kaynağı haline getirilebilmesi için kumpanya yolu ile işletilmesi yönünde Meclis-i Ali'ye yazılı öneride bulunmuş ve bu önerisi kumpanyanın kurulması için bir başlangıç oluşturmuştur.

Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın kuruluşunda toplam hisse sayısı yüz (100) olarak belirlenmiş ve hisseler ilan yoluyla satışa çıkarılmıştır. Hisse senetlerinin her birinin değeri iki bin (2000) kuruştur, ilk yarısı peşin ikinci yarısı gerektiğinde ödenmek üzere iki taksitle satışa sunulmuştur. Hisse sahiplerine geniş bir işlem olanağı sağlanmış; hisselerini devredebilme, borçlarına karşılık gösterebilme, aileye veya akrabaya miras bırakabilme imkânı sağlanmıştır. Kumpanyanın sermayedarlarını genel olarak devletin üst düzey memurları oluşturmuştur. Sermayedarlar arasında devletin hariciye, maliye, ticaret ve gümrük gibi birimlerinde yer alan isimler vardır. Örneğin; Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Ticaret Nazırı Sarim Efendi (Paşa), Hariciye Nazırı Ali Bey (Paşa), vd.

Kumpanyanın sermayedarları, bakır işinden ticaretinden anlayan kişiler değildi. Devlet, madenin işletme işini; bakır çıkarma, işleme, nakletme, satış vs. işleri ile ilgilenmek

⁵⁶ Serap Sunay, "Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı ve Standardı: Ahmed Fethi Paşa'nın Terekesi", *Bellekten*, LXXXIV:300 2020, s. 748, 753. BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair (A.MKT.NZD)*, 339/93.

⁵⁷ "Son Osmanlı Hükümdarı IV. Mehmed'in Çengelköyü'nün üstündeki İstanbul'a muhteşem bir nezareti olan tepede otururdu. Bu köşkün sahibi Köçeoğlu Agob Efendi namında zengin bir Ermeni idi. Ayrıca Kadıköy'ünde bir mahallesi ve Köçeoğlu Hamamı diye meşhur birde hamamı vardı. Sultan Abdülmecid ekseriya Çengelköy'ündeki bu köşke gelir Köçeoğlu'na bir iltifat olmak üzere burada yemek yermiş..." ve "...Köçeoğlu Agob Efendi, bu köşkü naçizane hediye edivermiş..." . A. Ragıp Akyavaş, *Asitane I, Evvel Zaman İçinde İstanbul*, Ankara-2000, s. 128. Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, Faruk İlikan, İstanbul-1994, s. 52.

⁵⁸ Serap Sunay, "Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı..." , s. 757.

⁵⁹ "12 Safer 1277/30 Ağustos 1860 tarihinde satış gerçekleştirilmiş olup dört hissesi için yeniden bir mutasarrıf senedi düzenlenmesi ferman buyurulmuştur. BOA, *Td*, 1093.

⁶⁰ Serap Sunay, "Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı..." , s. 763.

⁶¹ BOA, İ.DH, 496/33670.

⁶² BOA, *Td*,1093.

üzere profesyonel mültezimlere verecekti. Kumpanyanın Mültezimleri, sermayedarlar tarafından seçilmeyip, Devlet, mültezimlerle ayrı bir mukavelename imzalamıştır.

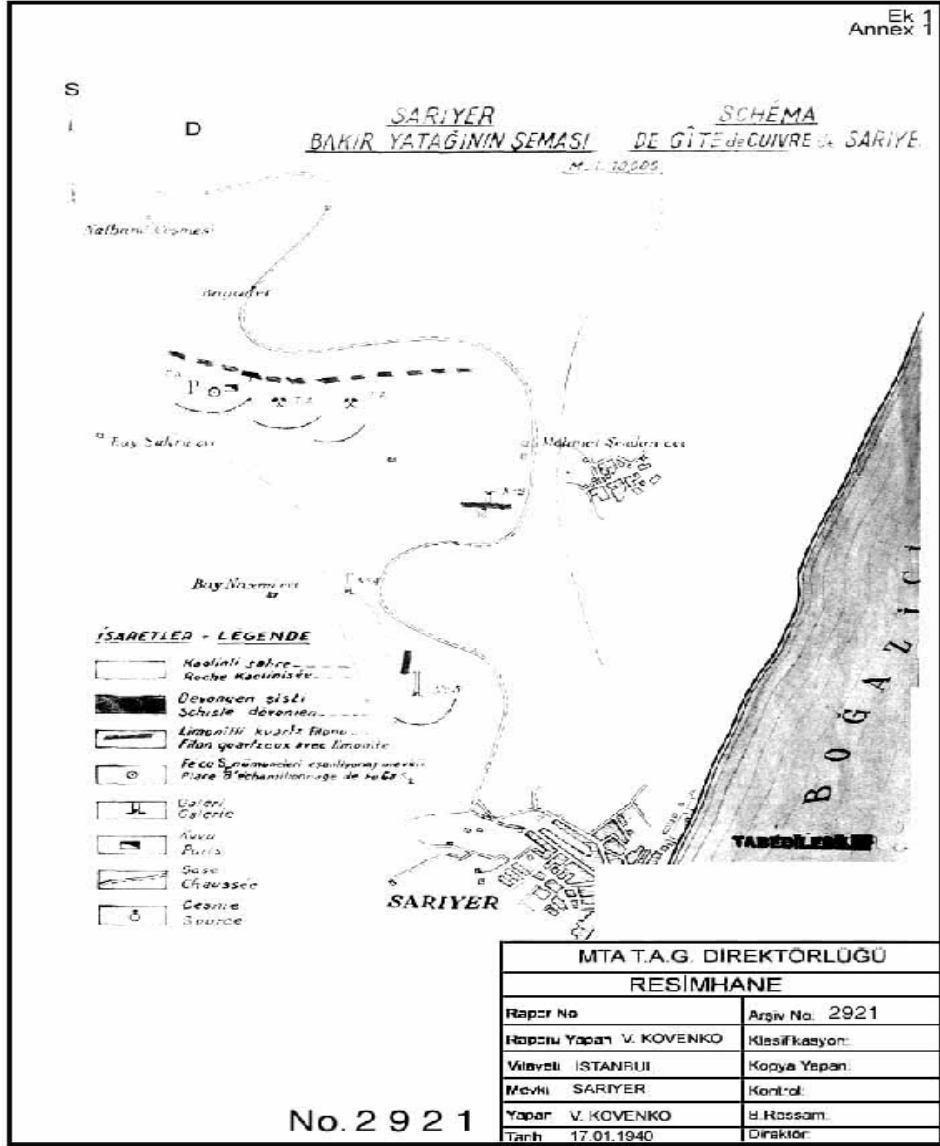
Osmanlı Devleti'nin Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nda uygulamaya çalıştığı İltizam Şirket modelinde: Devlet-Sermayedar, Devlet-Mültezim işbirliği görülmektedir. Ticaret Nezareti, Ticarethane-i Amire, Şehbenderlik birimi, sermayedar ve mültezim kumpanyanın organizasyon şeması içerisinde yer almıştır. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası'nın hem sermayedarları hem de mültezimleri Osmanlı Devleti'nin kendi tebaasındandır.

Kumpanya sistemi büyük küçük sermayedarın ilgi duyup yararlanabileceği bir sistem olmuştur. Hazinenin aleyhine bir durumun oluşmasına izin verilmemiştir. Osmanlı Devleti bir mali kaynağını yirmi yıllığına vergilendirmeye tabi tutmuştur. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde pek çok şirket kurulmuştur. Sarıyer Bakır Madeni Kumpanyası, Osmanlı Devleti'nin farklılaşan dünya şartlarına uyum sağlama sürecindeki bir deneme yanılma örneği olmuştur.

1862'de Kumpanya işletme süresinin sona ermesinden sonra, Sarıyer bakır madeni sahası, tekrar eski usul olan iltizam usulü ile işletilecektir.

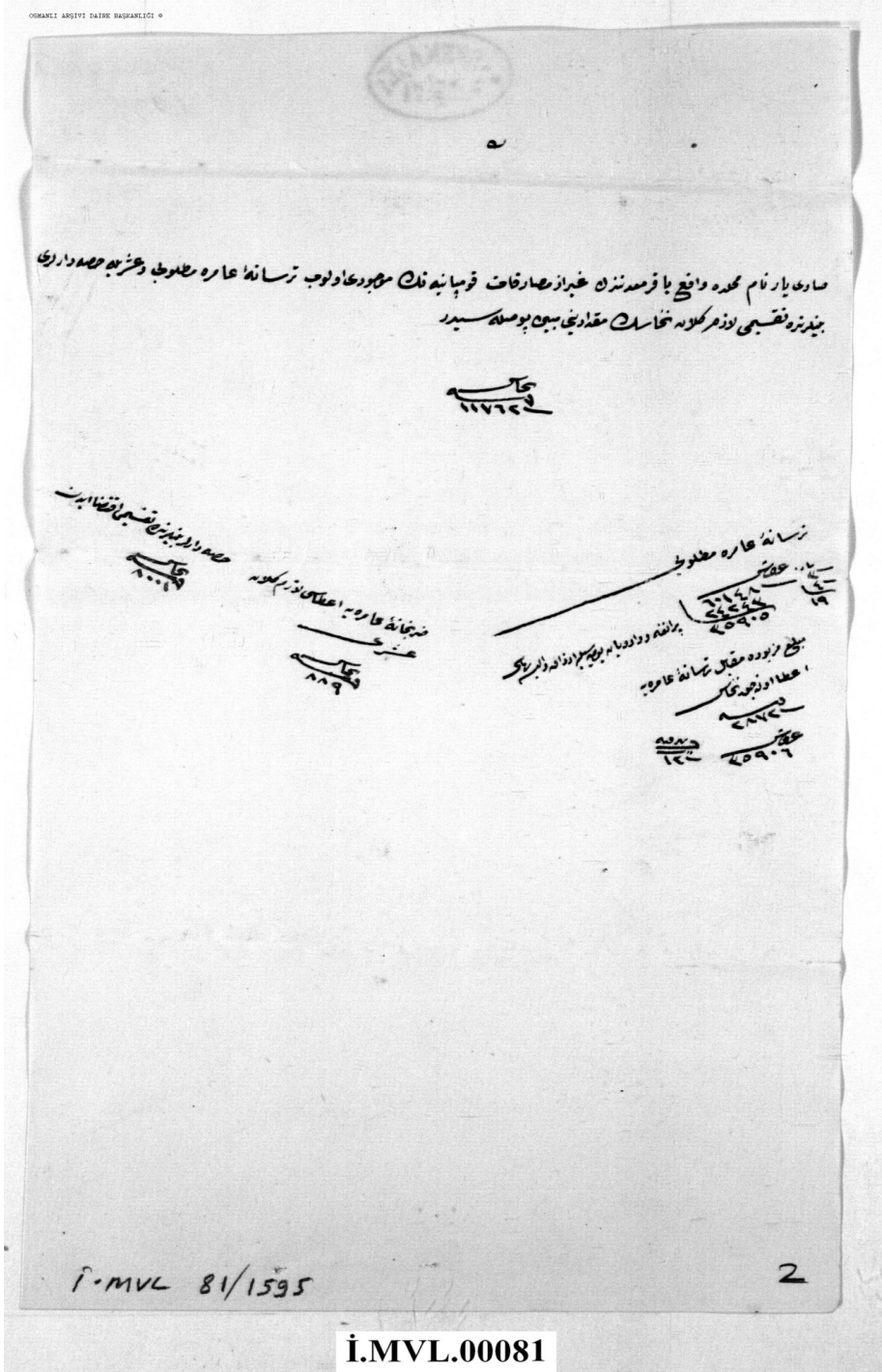
Şema I.

Sarıyer Bakır Yatağının Şeması⁶³

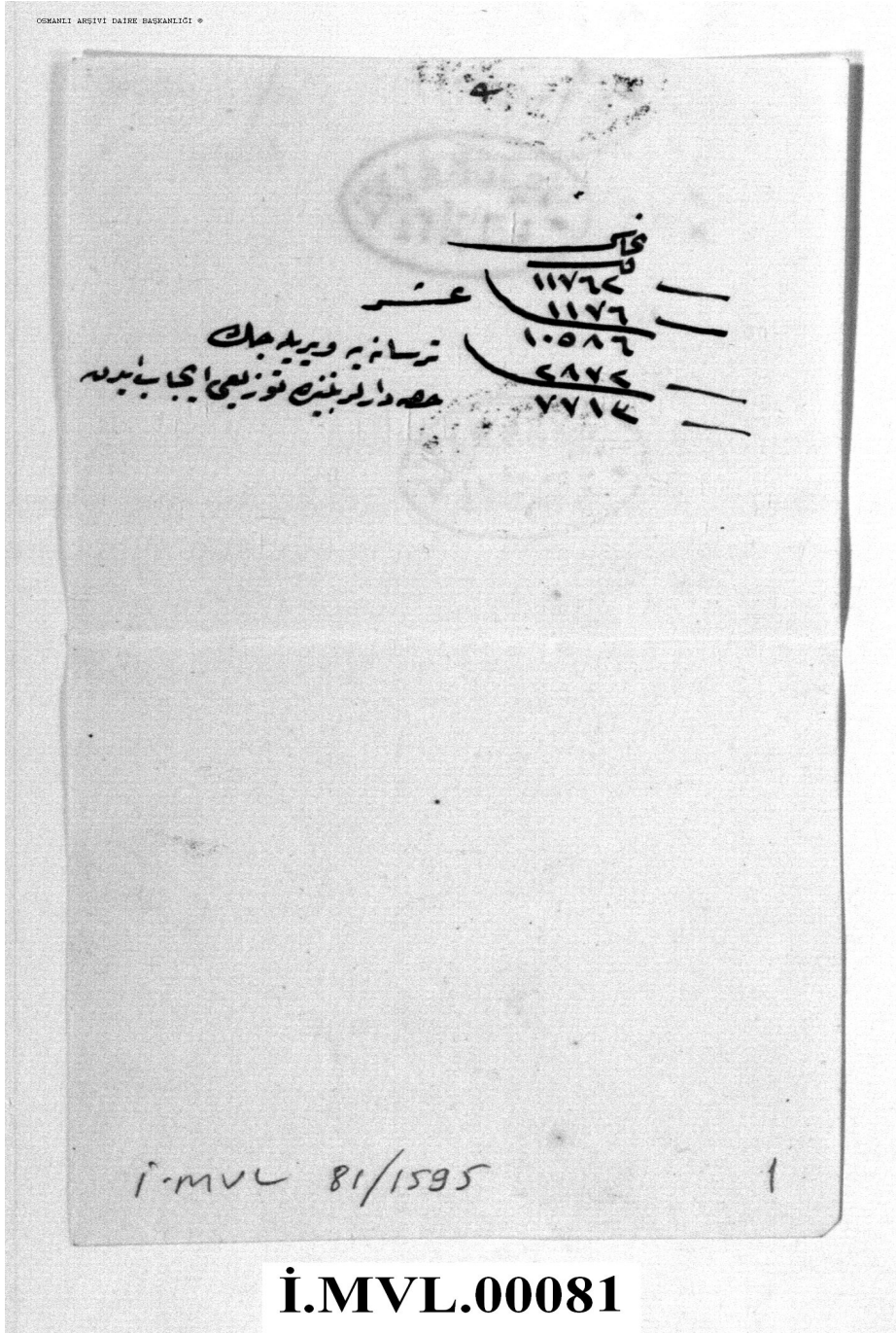

⁶³ Vital Kovenko, *Sarıyer Bakır Madenine Yapılan Kısa Ziyaret Hakkında Rapor*, Ankara: Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Etüt Tarihi/21.12.1939, Rapor Tarihi/28.12.1939.

Ek. I. Meclis-i Vâlâ'ya Sunulan Pusula

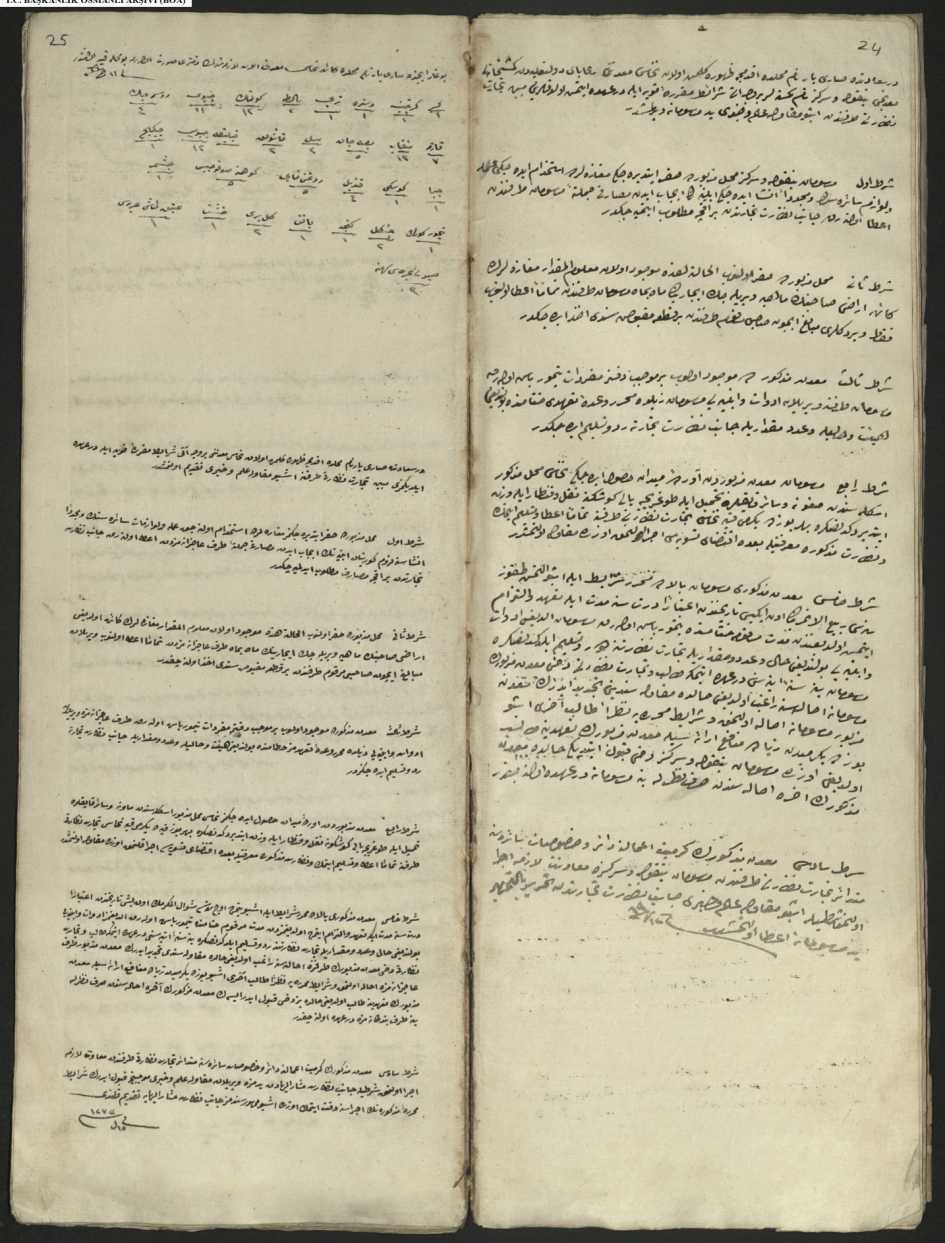

Ek. II. Meclis-i Vâlâ'nın Uyarısı Üzerine Yeniden Düzenlenen Pusula

Ek. III. Mütezimlerle Yapılan Mukavelename Örneği

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

T.d.01093

Ek. IV. Ticaret Defterinde Birinci ve İkinci Taksim Ödemelere Ait Kâr Dağıtımını Gösterir Sayfa.

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

39

38

The image shows two pages of a handwritten Ottoman ledger, numbered 39 on the left and 38 on the right. The text is written in Ottoman Turkish and includes various financial entries, likely related to the distribution of profits for the Sarıyer Bakır (Nuhas) Mining Company. The entries are organized into columns and rows, with some numbers circled and underlined. The right page has a large handwritten number '5' at the top right. The ledger is written on aged, slightly yellowed paper.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]

- BOA, AMD, 40/34, H. 29.12.1268/M. 14 Ekim 1852.
BOA, A.MKT,46/21, H. 21.07.1262/M. 15 Temmuz 1846.
BOA, A.MKT. NZD, 339/93, H. 05.07.1277/M. 17 Ocak 1861.
BOA, C.AS,703/29515, H. 28.02.1129/M. 11 Şubat 1717.
BOA, C.DRB, 30/1467, H. 29.12.1255/M. 4 Mart 1840.
BOA, İ.DH, 39/1853, H. 18.04.1257/M. 19 Haziran 1841, İ.DH, 351/23136, H. 02.12.1272/M. 4 Ağustos 1856, İ.DH, 447/29594, H. 02.05.1276/M. 27 Kasım 1859, İ.DH, 496/33670, H.07.03.1279/M. 2 Eylül 1862.
BOA, İ.MVL, 81/1595, H. 07.09.1262/M. 29 Ağustos 1846.
BOA, Td, 1093, H. 15 Ra 1279/M. 10 Eylül 1862.
BOA, T.OMM, 728/5, H. 15 Şevval 1277/M. 26 Nisan 1861.

Tetkik Eserler

- Agoston, Gabor (2017), *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, Yayına Hazırlayan: Kahraman Şakul, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ahmed Cevdet Paşa (2019), *19. Yüzyılda Devlet Yönetimi-Tezâkir*, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Akyavaş, A. Ragıp (2000), *Asitane I, Evvel Zaman İçinde İstanbul*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alpay, Behçet (1950), *Sarıyer Altınlı Pirit ve Bakır Madeni Hakkında Rapor, 15.12.1950*, Ankara: Maden Tetkik Arama Enstitüsü.
- Alus, Sermet Muhtar (1994), İstanbul Yazıları, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiñç, Faruk İlikan, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Yayınları.
- Anhegger, Robert-Halil İnalçık (1956), *Kanunname-i Sultani Ber muceb-i Örfi Osmani (II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnameler)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bostan, İdris (2003), *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bozkurt, Celil (2019), "Osmanlı Devleti'nde Kromun Keşfi ve Harmancık Krom Madenlerinin İşletilmesi (1848-1922)", Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul: Kronik Kitap, s.235-248.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk (2013), *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cezar, Yavuz (1985), "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 924-933.
- Cevdet Paşa (1953), *Tezâkir, 1-12*, Yayınlayan: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çağatay, Neşet (1943), "Osmanlı İmparatorluğunda Maden İşletme Hukuku", *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2/1, s. 117-126.
- Çakır, Coşkun (2000), "Tanzimat Döneminde Ticaret Alanında Yapılan Bir Kurumsal Düzenleme Örneği Olarak Ticaret Nezareti", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 50/1-4, s. 141-166.
- Kazgan, Haydar (1965), *Maden İşletme Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası.

- Kazgan, Haydar (2023), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*, Ankara: Efil Yayınevi.
- Kazgan, Haydar (2023), *Galata Bankerleri*, Ankara: Efil Yayınevi.
- Keskin, Özkan (2007), "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Maden Mühendislerinin İstihdamı ve Osmanlı Madenciliğine Hizmetleri", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11, s. 79-92.
- Kocakaplan, Saim Çağrı (2017), *18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İstanbul Gümrüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kovenko, Vital (1939), *Sarıyer Bakır Madenine Yapılan Kısa Ziyaret Hakkında Rapor*, Ankara: Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Etüt Tarihi/21.12.1939, Rapor Tarihi/28.12.1939.
- Pakalın, Mehmed Zeki (1942), *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, II, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Sırma, İbrahim (2011), "Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı", *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3/2, s. 117-136.
- Sunay, Serap (2020), "Bir Hanedan Damadının Yaşam Tarzı ve Standardı: Ahmed Fethi Paşa'nın Terekesi", *Bellekten*, LXXXIV/300, s. 745-788.
- Şenel, Şennur (2019), "XIX. Yüzyılda Gümüşhane'de Madencilik ve Madenciler Hakkında Bazı Tespitler", Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul: Kronik Kitap, s. 249-266.
- Tızlak, Fahrettin (1995), "Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır", *Bellekten*, 59/226, s. 643-660.
- Tızlak, Fahrettin (1999), "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, 3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.312-321.
- Tok, Alaaddin (2019), "Küresel Çağda Avrupa'ya Maden Satmak: Ergani'den İngiltere'ye Bakır İhracatı (1866-1914)", Editör: Arif Bilgin-Burhan Çağlar, *Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi*, İstanbul: Kronik Kitap, s. 223-234.
- Yüngül, Sulhi (1954), "Spontaneous Potential Survey Of A Copper Deposit At Sarıyer, Turkey", *Geophysics*, XIX/3, s. 455-458.
- Zengin, Ersoy (2020), *Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayi (1861-1923)*, İstanbul: Kitabevi.
- Zorlu, Tuncay (2014), *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Timaş Yayınları.